

УДК 342.72/.73

doi.org/10.30970/jcl.2.2020.4

Ірина Словська

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
та галузевих дисциплін
Національного університету
водного господарства та природокористування
(м. Рівне, Україна)
e-mail: slovaska@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9587-2300>

РЕАЛЬНІСТЬ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК В УКРАЇНІ

THE REALITY OF PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS IN UKRAINE

Iryna Slovka

Doctor of judicial science, docent, Professor of the Constitutional Law and Sectoral Disciplines Department,
National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)
e-mail: slovaska@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9587-2300>

Abstract | The article examines the reality of protection of women's rights in Ukraine. Emphasis is placed on the high percentage of women working in manufacturing and other sectors of the economy during the Soviet period and the time since Ukraine became an independent state. Today, the «working mother» model remains the main and most widespread one as long as socio-economic living conditions deteriorate sharply and women have to maintain high standards of professional competence.

It is emphasized that the protection of women's rights is negatively affected by the demographic crisis, during which the share of women workers is growing. Since the 1990s, another phase of demographic decline has been felt in Ukraine, characterized by a significant decrease in birth rates and natural population growth, an increase in mortality and active aging, depopulation, and the formation of a self-reproducing family. The country has entered a protracted demographic crisis, which exceeds the previous ones in terms of duration and scale. The main difference of the new demographic crisis is that in Ukraine there is not only a quantitative decline in population, but also a significant deterioration of their health, quality indicators of intellectual development, degradation of the gene pool, which is a prerequisite for unpredictable geopolitical situations.

It is emphasized that the low level of protection of women in modern society is evidenced by the following manifestations: weakening of husband's responsibility for his wife and children; high divorce rate and conflict in modern families; double, and in villages triple burden on women (housework, homesteading and employment in private or state enterprises); non-fulfillment of household duties and responsibilities for upbringing of children by a husband; physical and psychological violence.

It is added that women from vulnerable groups and areas of military conflict need special attention; women's employment issues, performance of their duties, their admission to social services.

Keywords: women's rights and freedoms, state, legal protection, worker, violence, demographic crisis.

Анотація | У статті досліджується реальність захисту прав жінок в Україні. Акцентується увага на високому відсотку працюючих жінок на виробництві та інших сферах народного господарства за радянського періоду та часів незалежної держави. Нині модель «працююча мати» залишається головною і найбільш поширеною, оскільки соціально-економічні умови життя різко погіршуються й жінкам доводиться зберігати високу професійну активність.

Підкреслюється, що негативно на захист прав жінок впливає демографічна криза, під час якої частка працівника-жінки зростає. З 90-х років ХХ століття в Україні відчутною стала чергова фаза демографічного спаду, що характеризувалася суттєвим зниженням народжуваності та природного приросту населення, підвищенням рівня смертності та його активного старіння, депопуляції населення, формування родини, яка себе не відтворює. Держава увійшла в затяжну демографічну кризу, яка за тривалістю та масштабами перевершує попередні. Головна відмінність нової демографічної кризи полягає у тому, що в Україні спостерігається не тільки кількісне зменшення народу, а й значне погіршення його здоров'я, якісних показників інтелектуального розвитку, деградація генофонду, що є передумовою не прогнозованих геополітичних ситуацій.

Підкреслюється, що про низький рівень захищеності жінки в сучасному суспільстві свідчать прояви: ослаблення відповідальності чоловіка за дружину і дітей; високий рівень розлучень і конфліктності в сучасних сім'ях; подвійне, а в селі потрійне навантаження на жінок (домашня робота, присадибне господарство і заняття найманою працею на приватному або державному підприємстві); невиконання домашніх обов'язків і обов'язків з виховання дітей з боку чоловіка; фізичне і психологічне насильство.

Додається, що потребують особливої уваги жінки з уразливих груп і зон воєнного конфлікту; питання працевлаштування жінок, виконання ними трудових обов'язків, допуску до отримання соціальних послуг.

Ключові слова: права і свободи жінки, держава, правовий захист, працівник, насильство, демографічна криза.

Постановка проблеми. В усіх здобутках нашої держави велика частка українських жінок – активних, самовідданих. Без їх залучення до самостійної участі не лише в політичному житті, але й постійної громадської роботи, управління виробництвом не можна вести мову про демократію. Демократична держава завжди є втіленням ідей про рівноправність жінки, надаючи не лише широкі права, але й створюючи всі необхідні умови для їх реалізації. Економічними й юридичними гарантіями забезпечується рівноправність жінок з чоловіками в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя.

Права жінок давно стали безперечними для суспільства. Сьогодні проблема соціального становища та ролі жінок посідає друге місце після сучасних глобальних екологічних та економічних проблем. Ми можемо спостерігати, як процес суспільного розвитку призводить до неминучих змін у ролях чоловіків та жінок у сучасному суспільстві. Жінки дедалі більше беруть участь в ухваленні рішень, розширюється комплексний захист гендерної рівності з урахуванням його етнічних та культурних аспектів.

Нормативна регламентація прав жінок в Україні перебуває на досить високому щаблі, що, втім, не можна сказати про практику їх реалізації. У цій царині є суттєві проблеми, що й зумовило вибір тематики дослідження.

Аналіз останніх публікацій. При написанні даної статті використовувалися наукові розробки таких авторів, як: Н. Гаєвська, К. Дайнеко, Н. Лавриненко, С. Мельник, О. Осауленко, О. Павшук, Ю. Сімакова, О. Уварова та ін.

Формулювання цілей. Метою запропонованого рукопису є вивчення рівня захисту прав жінок в Україні.

Виклад основного матеріалу. В радянській системі праця вважалася обов'язком і чоловіків, і жінок. Жінки УРСР, як й інших республік Радянського Союзу, мали великий досвід роботи поза власним господарством. Упродовж поколінь вони працювали на промислових і сільськогосподарських підприємствах. Крім того, історичні обставини їх існування ускладнювалися жахами війни та

іноземної окупації, труднощами післявоєнної реконструкції, соціалістичним неоднозначним правлінням.

В умовах централізованого управління зайнятість жінок відзначалася наступними характеристиками: виконанням економічної діяльності, яка тісно була пов'язана з моделлю подвійного доходу сім'ї; нижчою оплатою праці жінок порівняно з платнею чоловіків; низьким ступенем гнучкості режимів робочого дня; фемінізацією окремих галузей економіки¹. За періоду СРСР 96% жінок віком від 16 до 54 років працювали або вчилися, 697 жінок з кожної тисячі мали вищу або середню освіту. Вони становили 51% загальної кількості робітників і службовців, зайнятих у народному господарстві. Жінок серед працівників промисловості – 48%, сільського господарства – 45, зв'язку – 68, науки – 48, культури – 73, в закладах освіти – 72, органах охорони здоров'я – 85, торгівлі, громадського харчування – 73, органах управління – 63. Кожний третій радянський будівельник, інженер й агроном – була жінка².

Станом на 1 січня 2019 року жінки становлять 53,7% від загальної кількості населення України. Середній вік жінок – 44 роки, порівняно із середнім віком чоловіків – 38,7 року. Чоловіки та жінки дітородного віку (15-64 років) становлять більшу частину населення – близько 28,5 мільйонів осіб. Вищезазначена інформація не враховує дані щодо тимчасово окупованих та непідконтрольних територій Автономної Республіки Крим та Севастополя. Розрахунки для населення були зроблені на основі наявних даних офіційної реєстрації народжень та смертей і змін в реєстрації місця проживання³.

З рукописів сучасних соціологів випливає, що значною мірою підхід до організації жіночої праці, характерний для радянського періоду, зберігся і після 1991 р., коли брати участь у суспільному виробництві наче вже державою не вимагається. На тлі поступового зростання протягом 2000-х років зайнятості жінок у віці 15 років і старше в Україні, слід відзначити її значно вищий рівень у порівнянні з європейськими країнами. У 2000 р. український показник зайнятості жінок цієї вікової категорії становив 51,6 % та був на 8,7 % вищим, ніж у країнах ЄС, а у 2009 р. – 53,9 %, що на 7,9 % вище середньоєвропейського показника⁴.

Радянська модель сім'ї з двома годувальниками – чоловіком і дружиною – збереглася через економічну необхідність, а також небажання жіноцтва залишати роботу і повністю замикатися у межах сімейних обов'язків. Чотири п'ятих чисельності жіноцтва працездатного віку в Україні належать до економічно активного населення – працюють у державному або недержавному секторі, навчаються або активно шукають роботу. Аналізуючи мотивацію трудової активності, соціологи приходять до висновку, що на першому місці у жінок – можливість заробітку, одержання додаткового прибутку для родини, тобто матеріальна зацікавленість. Бажання самореалізуватися в роботі – на останньому місці майже у половини опитаних жінок (45%), хоча цей показник перевищує аналогічний у чоловіків (36%)⁵.

Зазначимо, що нині модель «працююча мати» залишається головною і найбільш поширеною, оскільки соціально-економічні умови життя різко погіршуються і жінкам доводиться зберігати високу професійну активність. Соціальне розшарування населення на «багату» меншість і «бідну» більшість, що відбулося швидко доволі стрімко, а також існування в повсякденній свідомості уявлення, нібито в заможній родині жінці можна не працювати і що її повинен забезпечувати «справжній» чоловік, призвели до певної переструктуризації гендерних контрактів.

До речі, сьогодні в українській реальності чітко простежується існування чотирьох типів.

¹ Мокрецов С.Є. Вплив участі жінок у суспільному виробництві на їх репродуктивну поведінку. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2012. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=468>

² Павшукова О. Вільні й рівноправні радянські жінки – активна творча сила суспільства. Радянське право. 1975. № 3. С. 3.

³ Розподіл постійного населення за статтю, основними віковими групами, співвідношення чоловіків і жінок та середній вік населення в Україні. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua>

⁴ Мельник С.В., Гаєвська Н.С., Сімакова Ю.С. Україна і світ: соціально-економічні зіставлення. Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2011. С. 30-31.

⁵ Лавриненко Н.В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект). Киев: ВИПОЛ, 1999. С. 141.

1. Працююча мати – контракт включає материнство, але заробіток жінки життєво необхідний для всієї родини.

2. Кар'єрно орієнтована жінка – контракт поєднання ролі матері і відповідальної за домашнє господарство з роллю орієнтованого на професійне зростання фахівця (включно з безкоштовною допомогою родичів і платною допомогою найманих працівників).

3. Домогосподарка – контракт означає обслуговування членів сім'ї, материнство і турботу в обмін на матеріальне забезпечення з боку чоловіка. Крім того, ядро цього контракту містить сексуальну прив'язку, яка в другій половині минулого століття перебувала в сфері тіньового, нелегітимного контракту.

4. Спонсорський контракт – означає обмін (продаж) зовнішньої привабливості і сексуальності на матеріальну підтримку з боку чоловіка. Цей раніше нелегітимний зв'язок набуває легітимності, хоча морально і не схвалюється. Для ідентичності дружини тут не є значущими ні материнство, ні робота, акцентується увага лише на сексуальній ролі. Всі перераховані контракти є результатом стихійних адаптацій до нових соціально-економічних умов життя і вироблення різними соціальними групами різних стратегій пристосування. Так, у заможніших прошарках населення контракт дружина-домогосподарка набув найбільшого поширення. Загалом можна сказати, що гендерні контракти змінюються відповідно до нових умов життя⁶.

У 90-х роках ХХ століття в Україні відбулась чергова фаза демографічного спаду, що характеризувалася суттєвим зниженням народжуваності та природного приросту населення, підвищенням рівня смертності та його активного старіння, депопуляції населення, формування родини, яка себе не відтворює. Отже, держава увійшла в затяжну демографічну кризу, яка за тривалістю та масштабами перевершує попередні. Головна відмінність нової демографічної кризи полягає у тому, що в Україні спостерігається не тільки кількісне зменшення народу, а й значне погіршення його здоров'я, якісних показників інтелектуального розвитку, деградація генофонду, що є передумовою непрогнозованих геополітичних ситуацій. Реальною є загроза, що ці негативні явища у демографічній сфері матимуть глибокі незворотні наслідки в економічному, соціальному та духовному розвитку української нації, і, у кінцевому підсумку, виступатимуть дестабілізуючими чинниками суспільно-політичного життя, створюватимуть небезпеку національним інтересам України. Все це потребує серйозного теоретичного осмислення та практичного врахування демографічного фактора при виробленні глобальної стратегії розбудови Української держави. На превеликий жаль, державні структури впродовж багатьох десятиліть з байдужістю ставилися до погіршення становища у демографічній сфері, не приймали конкретних програм дій⁷.

Заради справедливості зазначимо, що корені загострення демосоціальних проблем, зокрема наявної міжрегіональної диференціації відповідних показників, слід, насамперед, шукати у тенденціях, що виникли у більш віддалені історичні періоди. За оцінками вітчизняних демографів, соціальні катастрофи першої половини минулого сторіччя вкрай негативно вплинули на нормальний процес демографічного розвитку, призвели до суттєвих деформацій складу населення країни. У поєднанні зі зниженням у 60-х роках рівня народжуваності, наслідками затяжного періоду стагнації економіки 70-80 років, а також Чорнобильською трагедією, це спричинило виснаження демографічного потенціалу і зумовило депопуляцію населення України. Поточний статистичний облік фіксував ці процеси, але для користувачів даних вони не були такими наочними, як, скажімо, зміни в обсягах виробництва або характеристиках рівня зайнятості населення. Тенденції у демографічних процесах є не тільки більш усталеними і незалежними від зовнішніх чинників, а й затриманими у своєму прояві, оскільки багато в чому вони похідні від зрушень у соціально-економічному та морально-психологічному становищі в країні⁸.

⁶ Лавриненко Н.В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект). Киев: ВИПОЛ, 1999. С. 161-162.

⁷ Пирожков С.І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України. Демографія та соціальна економіка. 2004. № 1-2. С. 6.

⁸ Осауленко О.Г. Демографічна статистика в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку С. 21.

На думку українських демографів, особливу тривогу викликають сучасні тенденції, що характеризують еволюцію інституту сім'ї в наш час: поширення малодітності і зростання одностітності; стабільна тенденція до збільшення кількості неповних сімей, що складаються переважно з матері і дітей (набагато рідше – батька і дітей), підвищення рівня розлучень і безшлюбного материнства; розширення різних форм сімейних відносин, що ґрунтуються на консенсуальних (юридично неоформлених) шлюбах; поширення безшлюбної самотності і підвищення частки самотності не тільки в старшому, а й молодшому шлюбному віці (унаслідок зубожіння, і особливо через відсутність житла для нової сім'ї, підвищеної чоловічої смертності в середньому і старшому віці, поширення трудових міграцій)⁹.

Негативними факторами, які характеризують гендерні проблеми і свідчать про низький рівень захищеності жінки в сучасному суспільстві, є: ослаблення відповідальності чоловіка за дружину і дітей як наслідок того, що шлюб перестав бути довічним соціальним інститутом; високий рівень розлучень і конфліктності в сучасних сім'ях; подвійне, а в селі потрійне навантаження на жінок (домашня робота, присадибне господарство і заняття найманою працею на приватному або державному підприємстві); невиконання домашніх обов'язків і обов'язків щодо виховання дітей з боку чоловіка (так звані «приховані безбатченки»); фізичне і психологічне насильство стосовно представників обох статей, а також сексуальні злочинні дії стосовно дівчат і жінок в сім'ях; архаїчна гендерна соціалізація дітей і підлітків, ґрунтована на застарілих уявленнях про жорсткий поділ сімейних ролей на «чоловічі» і «жіночі», що вже не відповідає реаліям сучасного життя¹⁰.

Водночас потребують особливої уваги жінки:

1. З уразливих груп (з ВІЛ/СНІД, інвалідністю, задіяні у секс-індустрії, ЛГБТ, сільські жінки, у місцях позбавлення волі, похилого віку, ромські жінки тощо). Додаткову увагу варто приділити питанням бідності, неграмотності, насильства, неоплачуваної роботи, включно з доглядом за членами сім'ї, доступу до медичного обслуговування, житла, соціальної допомоги і економічної підтримки, зайнятості.

2. У зоні конфлікту. Увага має приділятися, серед іншого, таким питанням, як: захист жінок і дівчат від насильства, у тому числі сексуального, доступ до медичних послуг, освіти, соціального забезпечення, участь жінок в ухваленні рішень тощо.

3. В окремих сферах життєдіяльності, зокрема через дискримінацію у системі освіти, зайнятості, надання медичних послуг, доступу до послуг та проведення вільного часу, забезпечення житлових умов, а також поширення сексуальних домагань. Варто акцентувати увагу на такому: чи передбачено у шкільних учбових програмах на всіх рівнях навчання проведення з урахуванням вікової специфіки роботи з тематики прав жінок; чи є випадки виключення вагітних учениць зі школи і чи повертаються дівчата після народження дитини до навчання, чи проводяться інформаційно-просвітницькі й освітні кампанії з тематики гендерної рівності; чи є школи, зокрема у сільській місцевості, доступними (з точки зору віддаленості й можливості безпечно дістатися школи, фізичної доступності для дітей з інвалідністю, чи наявні психологічні й комунікативні бар'єри для дівчат з уразливих груп населення тощо), чи мають школи конфіденційні й незалежні механізми, які б дозволяли дівчатам повідомляти про випадки насильства та переслідувань щодо них.

4. У сфері зайнятості (відмова у працевлаштуванні, особливо вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, відправлення їх у відрядження, нічні зміни тощо; сексуальні домагання на роботі і за місцем навчання; вимагання при працевлаштуванні відомостей про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей; виплата меншого розміру заробітку у порівнянні з чоловіками)¹¹.

На противагу усім песимістичним прогнозам про те, що інститут сім'ї себе вичерпав, практика життя української сім'ї показує, що вона залишається одним з пріоритетів в житті українців.

⁹ Лавриненко Н. Гендерные отношения в украинской семье. Социология: теория, методы, маркетинг. 2010. № 1. С. 141.

¹⁰ Лавриненко Н. Гендерные отношения в украинской семье. Социология: теория, методы, маркетинг. 2010. № 1. С. 139.

¹¹ Уварова О.О., Дайнеко К.К. Захист прав жінок: юридичні інструменти забезпечення гендерної рівності в Україні: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2019. С. 54-55.

Це національна особливість буття нашого народу. Дослідження інституту сім'ї та гендерних відносин в Україні залишаються на периферії соціології науки. Цей факт частково є наслідком радянської ідеологічної системи, за якої сфера приватного життя декларувалася як менш значуща, ніж політика або трудова діяльність. Як будь-який соціальний феномен, гендерні відносини в українській родині мають певні особливості, пов'язані з існуванням протиріч, конфліктів між уявленнями українських громадян про моделі шлюбно-сімейних відносин і відповідних гендерних ролей (які можна розцінювати як традиційні, патріархальні) і реально існуючими типами устрою сімейного життя, серед яких переважає гендерно егалітарний. Проте гендерні відносини в сімейному середовищі хоча і повільно, але розвиваються в демократичному напрямку, і цей факт є запорукою майбутнього України, адже «все починається з сім'ї»¹².

Висновки. Вихованню населення у дусі поваги до прав та інтересів жінки слід приділяти особливу увагу як з боку органів публічної влади, так і сімей. У здійсненні цього завдання велика роль належить також і суспільству, адже його інститути є знаряддям впливу на свідомість, культуру і дисципліну. Переваги комплексного підходу у формуванні дбайливого ставлення до жінки є очевидними, адже ґрунтуються на дійсно демократичних і високих морально-етичних принципах. Рівність обох статей перед законом незалежно від майнового, службового, національного, расового, партійного, релігійного та іншого цензу створює необхідні передумови для практичного втілення конституційної догми про захист прав жіноцтва в Україні. В державі варто посилити виховну і запобіжну діяльність. Проте, аби виховувати інших, й самим варто бути фахово підготовленими у царині нормативної регламентації та практичної реалізації прав жінок.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Лавриненко Н. Гендерные отношения в украинской семье. Социология: теория, методы, маркетинг. 2010. № 1. С. 138-162.
2. Лавриненко Н.В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект). Киев: ВИПОЛ, 1999. 172 с.
3. Мельник С.В., Гаєвська Н.С., Сімакова Ю.С. Україна і світ: соціально-економічні зіставлення. Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2011. 40 с.
4. Мокрецов С.Є. Вплив участі жінок у суспільному виробництві на їх репродуктивну поведінку. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2012. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=468>
5. Осауленко О.Г. Демографічна статистика в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. Демографія та соціальна економіка. 2004. № 1-2. С. 21-26.
6. Павшукова О. Вільні й рівноправні радянські жінки – активна творча сила суспільства. Радянське право. 1975. № 3. С. 3-7.
7. Пирожков С.І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України. Демографія та соціальна економіка. 2004. № 1-2. С. 5-20.
8. Розподіл постійного населення за статтю, основними віковими групами, співвідношення чоловіків і жінок та середній вік населення в Україні. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua>
9. Уварова О.О., Дайнеко К.К. Захист прав жінок: юридичні інструменти забезпечення гендерної рівності в Україні: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2019. 116 с.

References

Bibliography:

1. Lavrynenko N. Hendernyye otnosheniyya v ukraynskoj seme. Sotsyolohyya: teoriyya, metody, marketynh. 2010. № 1. S. 138-162.
2. Lavrynenko N.V. Zhenshchyna: samorealyzatsyya v seme y obshchestve (hendernyy aspekt). Kyev: VYPOL, 1999. 172 s.
3. Melnyk S.V., Hayevska N.S., Simakova Yu.S. Ukrayina i svit: sotsialno-ekonomichni zistavleniyya. Luhans'k: DU NDI STV, 2011. 40 s.
4. Mokretsov S.YE. Vplyv uchasti zhinok u suspilnomu vyrobnytstvi na yikh reproduktyvnu povedinku. Derzhavne upravlinnyya: udoskonalennyya ta rozvytok. 2012. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=468>

¹² Лавриненко Н. Гендерные отношения в украинской семье. Социология: теория, методы, маркетинг. 2010. № 1. С. 161-162/

5. Osavulenko O.H. Demografichna statystyka v Ukrayini: suchasnyy stan, problemy ta perspektyvy rozvytku. Demohrafiya ta sotsialna ekonomika. 2004. № 1-2. S. 21-26.
6. Pavshukova O. Vilni y rivnopravni radyanski zhinky – aktyvna tvorcha syła suspilstva. Radyanske pravo. 1975. № 3. S. 3-7.
7. Pyrozhhov S.I. Demografichnyy faktor u hlobalniy stratehiyi rozvytku Ukrayiny. Demohrafiya ta sotsialna ekonomika. 2004. № 1-2. S. 5-20.
8. Rozpodil postynoho naseleण्या za statyyu, osnovnymy vikovymy hrupamy, spivvidnoshennya cholovikiv i zhinok ta seredniy vik naseleण्या v Ukrayini. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua>
9. Uvarova O.O., Dayneko K.K. Zakhyst prav zhinok: yurydychni instrumenty zabezpechennya hendernoyi rivnosti v Ukrayini: navch. posib. Kyiv: FOP Holembovska O.O., 2019. 116 s.